

سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر سرمایه اجتماعی در سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی دهستان اسالم)

سید علی بدری* - دانشیار دانشکده جغرافیا و عضو قطب علمی برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران
یاسر رمضان نژاد - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس
حسن استحکام - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس

پذیرش: ۱۳۹۳/۰۲/۱۰

وصول: ۱۳۹۲/۰۸/۱۷

چکیده

سرمایه اجتماعی یکی از مفاهیم جدید در حوزه اجتماعی و جامعه‌شناسی است که به طور گسترده توسط محققان و پژوهشگران در رشته‌های مختلف مورد استقبال قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌هایی، همچون: اعتماد، مشارکت، انسجام و آگاهی مرتبط است و به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع باارزشی اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل، موجب تحقق اهداف می‌شود و زمینه مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت ایجاد می‌کند. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است و جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از روش میدانی و پرسشنامه صورت گرفته است. برای آزمون فرضیات از آزمون‌های t و رگرسیون استفاده شده است. نتایج آزمون‌ها نشان می‌دهد میانگین سرمایه اجتماعی در سطح ۱۵ روستای مورد مطالعه برابر با ۳/۲۹ است؛ به عبارت دیگر سطح سرمایه اجتماعی در دهستان اسالم در سطح متوسطی قرار دارد. میانگین سرمایه اجتماعی در زنان ۳/۱۶۹ و در مردان ۳/۳۳۶ است؛ یعنی میانگین دو جامعه با هم برابر است و تفاوتی در میانگین سرمایه اجتماعی بین زنان و مردان وجود ندارد. بالاترین اثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در بین مؤلفه‌ها، مربوط به مشارکت اجتماعی با میزان Beta، ۰/۴۷۷ است؛ به عبارت دیگر این مؤلفه ۴۷/۷ درصد تغییرات سرمایه اجتماعی را تبیین می‌کند؛ در عین حال کمترین میزان را آگاهی اجتماعی با ۰/۱۴۵ داراست.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، آگاهی اجتماعی، دهستان اسالم.

مقدمه

در کنار مفاهیم مهم در نظام اجتماعی، سرمایه اجتماعی مفهومی جدید، پیچیده و مهم است که امروزه به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های رشد و توسعه در هر جامعه‌ای مطرح است. شرط لازم برای پیشرفت جامعه، توسعه همه‌جانبه، ایجاد روابط گرم، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و اعتماد متقابل (فرد، جامعه، دولت) سرمایه اجتماعی است؛ این در حالی است که افول بیش از حد سرمایه اجتماعی در هر جامعه و کشوری به حتم جامعه را با مشکلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی روبه‌رو می‌سازد که نهایت آن، فروپاشی اجتماعی است. سرمایه اجتماعی، منابع موجود در تعاملات اجتماعی و نظام هدفمند همکاری و همیاری میان اعضای جامعه است که باعث ایجاد شبکه‌های روابط معقولانه، حس اعتماد و مشارکت بین افراد هر جامعه می‌گردد و در حد نهایت، جامعه را در دسترسی به هدف مشترک و حفظ جامعه و همبستگی در آن کمک می‌کند. سرمایه اجتماعی به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه، به عنوان منبع بارز اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل، موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود (رنجبریان، ۱۳۸۵: ۱۸۱).

سرمایه اجتماعی، بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود. از سوی دیگر سرمایه اجتماعی، به زندگی فرد معنی و مفهوم می‌بخشد و زندگی را ساده‌تر و لذت‌بخش‌تر می‌سازد. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها، اثربخشی خود را از دست می‌دهند. بدون سرمایه اجتماعی پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شود. در عصر حاضر، برای توسعه، بیشتر از آنکه به سرمایه اقتصادی، فیزیکی و سرمایه انسانی نیازمند باشیم، به سرمایه اجتماعی نیازمندیم؛ زیرا بدون این سرمایه، استفاده از دیگر سرمایه‌ها به طور بهینه انجام نخواهد شد (عظیمی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲).

مهم‌ترین ساز و کار بعد اجتماعی مترتب بر توسعه روستایی که زمینه‌ساز تحولات کالبدی، گسترش امکانات و تسهیلات رفاهی است، سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی همچون مفاهیم سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای سود متقابل را تسهیل می‌کند. سرمایه اجتماعی، سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲)؛ بنابراین سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی با مالکیت جمعی، متعلق به محلات، شهرها و روستاها، مناطق و بخش‌هاست که می‌تواند زمینه رفاه و توسعه همگانی را فراهم نماید. امروزه بسیاری از طراحان و برنامه‌ریزان، سرمایه اجتماعی را به عنوان ابزاری مهم برای توسعه پایدار از ابعاد محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌دانند و توجه خاصی روی این موضوع دارند و عملاً سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار را از جنبه‌های مختلف، مکمل و مرتبط به هم می‌دانند (سراگیل‌دین و همکاران، ۲۰۰۰: ۴۰). این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است: میزان سرمایه اجتماعی در سطح روستاهای دهستان اسالم چگونه است؟ در سطح سرمایه اجتماعی در بین جامعه نمونه از نظر جنسیت تفاوتی وجود دارد؟ کدامیک از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در شکل‌گیری آن تأثیر بیشتری دارد؟

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی یکی از مفاهیم جدید در حوزه اجتماعی و جامعه‌شناسی است که به طور گسترده توسط محققان و پژوهشگران در رشته‌های مختلف مورد استقبال قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌هایی، همچون: اعتماد، مشارکت، انسجام و آگاهی و به پیوندها و ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع بارزشی اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف می‌شود (کریمی، ۱۳۹۰) و زمینه مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و راهی برای نیل به موفقیت قلمداد می‌شود (مور، ۲۰۰۵: ۴۲). کارکرد اصلی سرمایه اجتماعی را تسهیل همکاری و مشارکت گروهی برای تحقق اهداف و منابع فردی و جمعی و کمک به توسعه اقتصادی - سیاسی و فرهنگی می‌دانند (فوکویاما، ۱۳۷۹). به طور دقیق‌تر، سرمایه اجتماعی کمک‌دهنده رفتار جمعی است؛ یعنی هزینه‌های تخطی از رفتار جمعی را افزایش، معیارهای خوب دو طرفه را تقویت، جریان گردش اطلاعات را که شامل اطلاعات مربوط به خودشناسی فعالانه است، تسریع، موفقیت‌های گذشته فعالیت‌های جمعی را نمایان و همانند چارچوبی برای همکاری بیشتر آینده عمل می‌کند (بلنچاد و هوران^۲، ۲۰۰۰: ۱۰۳). بانک جهانی، سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارهای بر روی کمیّت و کیفیت تعاملات اجتماعی است و تجارب این سازمان نشان داده است که این پدیده تأثیر قابل توجهی بر اقتصاد و توسعه کشورهای مختلف دارد؛ از طرف دیگر افزایش آن می‌تواند موجب پایین آمدن جدی سطح هزینه‌های اداره جامعه و نیز هزینه‌های عملیاتی سازمان گردد (الوانی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲).

سرمایه اجتماعی تراکمی از منابع بالفعل یا بالقوه است که فرد را با یک شبکه پایدار از روابط کم و بیش نهادینه‌شده پیوند می‌دهد. این سرمایه، غیر قابل تقلیل به روابط عینی نزدیک در فضای فیزیکی یا حتی فضای اجتماعی و اقتصادی است (بوردیو، ۱۳۸۱: ۲۴۹). به نظر کلمن سرمایه اجتماعی ترکیبی از ساختارهای اجتماعی است که تسهیل‌کننده کنش‌های معینی از کنشگران در دوران این ساختارهاست. (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۱۸۷)؛ از این رو سرمایه اجتماعی عنصری مطلوب برای انجام همکاری‌های درون‌گروهی است و هرچه میزان آن بالاتر باشد، دستیابی گروه به اهداف خود با هزینه کمتری انجام می‌گیرد. اگر در گروهی به سبب نبود ویژگی‌هایی مانند اعتماد و هنجارهای مشوق مشارکت و سرمایه اجتماعی به اندازه کافی فراهم نباشد، هزینه همکاری افزایش خواهد یافت و تحقق عملکرد، به برقراری نظام‌های نظارتی و کنترل هزینه بستگی پیدا خواهد کرد. در مقابل، وجود سرمایه اجتماعی به میزان کافی و مناسب، سبب برقراری انسجام اجتماعی و اعتماد متقابل می‌شود و هزینه‌های تعاملات و همکاری‌های گروهی کاهش می‌یابد و در نتیجه عملکرد گروهی بهبود می‌یابد (شاه‌حسینی، ۱۳۸۱: ۴۲).

در واقع سرمایه اجتماعی، هنجارها و شبکه‌هایی است که کنش جمعی را برای منافع متقابل و ایجاد اعتماد تسهیل می‌نماید؛ از این رو بالاند معتقد است که در سایه تقویت سرمایه اجتماعی، نیروی عظیم هم‌افزایی ایجاد می‌شود و این نیروها بستر را برای حمایت برنامه‌های رشد و توسعه روستایی فراهم می‌کند (بالاند^۳، ۲۰۰۵: ۱۰). در این راستا بارت نیز معتقد است که سرمایه اجتماعی، نقش مهمی در تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی، مشارکت در حوادث غیرمترقبه، توزیع بهینه منابع و امکانات، کاهش هزینه‌های تولید،

1- Moore
2- Blanchad and Horan
3- Baland

افزایش بهره‌وری نیروی کار و کاهش بیکاری روستایی دارد (بَرت^۱، ۲۰۰۸: ۱۴-۱۲). می‌توان گفت سرمایه اجتماعی شرط لازم برای توسعه هر سیستم اجتماعی و مقدمه ایجاد جامعه مدنی است (غفاری، ۱۳۹۰: ۱۴۷). شکل شماره (۱) چارچوب مفهومی برای ابزار ارزیابی سرمایه اجتماعی^۲ را نشان می‌دهد. در این چارچوب سرمایه اجتماعی به دو سطح تقسیم شده است: سطح کلان و سطح خرد. سطح کلان به محتوای نهادی که سازمان‌ها در آن عمل می‌کنند، اشاره دارد. این سطح کلان شامل روابط رسمی و ساختارها مانند مقررات حقوقی، چارچوب‌های قانونی، حکومت سیاسی، میزان عدم تمرکز و میزان مشارکت در فرایند تدوین سیاست است (باین و هیکس^۳، ۱۹۹۸: ۴۵). سطح خرد اشاره به استعداد همکاری دارد که در سازمان‌های افقی و شبکه‌های اجتماعی برای توسعه ایجاد می‌شود. در سطح خرد دو نوع سرمایه اجتماعی وجود دارد: شناختی و ساختاری. جنبه کمتر محسوس سرمایه اجتماعی اشاره به ارزش‌ها، عقاید، گرایش‌ها، رفتار و هنجارهای اجتماعی دارد که در اینجا سرمایه اجتماعی شناختی نامیده می‌شود. این ارزش‌ها شامل اعتماد، انسجام و عمل متقابل است که میان اعضای جامعه مشترک هستند و شرایطی ایجاد می‌کنند که تحت آن، جوامع می‌توانند برای منفعت عموم با هم کار کنند. سرمایه اجتماعی ساختاری شامل ترکیب (ساخت) و عملیات (روش‌ها) نهاد‌های سطح محلی، هم رسمی و غیررسمی است که به عنوان ابزارهای توسعه جامعه عمل می‌کنند. این ساختار از طریق سازمان‌های افقی و شبکه‌هایی که فرایند تصمیم‌گیری جمعی و شفاف، پاسخگویی رهبران و روش‌های عمل جمعی و مسئولیت‌پذیری متقابل دارند، ایجاد می‌شود (همان: ۵۴).

شکل ۱. چارچوب مفهومی: سطوح و انواع سرمایه اجتماعی

منبع: (باین و هیکس، ۱۹۹۸: ۵۴)

1- Barret
2- Social Capital Assessment Technique (SCAT)
3- Bain and Hicks

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

اعتماد اجتماعی

اعتماد از پیش‌شرط‌های ضروری برای وقوع سرمایه اجتماعی است (پیران و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲) و به عنوان یک جزء ذاتی، هنجارهایی را که در نتیجه شبکه‌های اجتماعی به وجود می‌آیند، ارائه می‌کند (فیلد، ۱۳۸۶: ۶۵)؛ در واقع منظور از اعتماد، انتظارات و تعهدات اکتسابی و تأیید شده به لحاظ اجتماعی است که افراد نسبت به یکدیگر، سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با دارندگی اجتماعی‌شان دارند (اونق، ۱۳۸۴: ۸۵). اعتماد اجتماعی ایجادکننده تعاون و همیاری است و فقط در این حالت است که در عین وجود تفاوت‌ها قادر به حل مشکلات و انجام تعهدات اجتماعی می‌شود. اعتماد اجتماعی برگرفته از عدالت، برابری و امنیت اجتماعی نیز زاینده آن‌هاست. آنتونی گیدنز، اعتماد و تأثیر آن بر فرایند توسعه را زیربنا و زمینه‌ساز اصلی در جوامع نوین می‌داند؛ هر جا که سطح اعتماد اجتماعی بالاست، مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی بیشتر و آسیب‌های اجتماعی کمتر است (اکبری، ۱۳۸۳: ۱۱).

انسجام اجتماعی

امیل دورکیم از اولین جامعه‌شناسانی است که مفهوم انسجام و همبستگی اجتماعی را مورد مطالعه قرار داده و وجود آن را برای هر جامعه لازم دانسته است. انسجام اجتماعی ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های تمایز یافته است. انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای هر جامعه دارد و حاصل پذیرش و درونی کردن نظام ارزشی و هنجارهای آن جامعه و وجود تعلق جمعی و تراکمی از وجود تعامل در میان افراد آن جامعه است (ازکیا و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

از دیدگاه جامعه‌شناختی، انسجام و همبستگی، پدیده‌ای است که بر اساس آن «در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند. این امر مستلزم طرد آگاهی و نفی اخلاقی مبتنی بر تقابل و مسئولیت نیست؛ بلکه دعوت به احراز و کسب این ارزش‌ها و احساس الزام متقابل است» (بیرو، ۱۳۷۰: ۴۰۰). انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای جامعه دارد؛ به عبارتی «انسجام در کل ناظر به میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های تمایز یافته است» (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰). انسجام یا همبستگی اجتماعی معمولاً مفهومی را می‌رساند که بر پایه آن در سطح گروه یا جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته‌اند و به طور متقابل نیازمند یکدیگر. انسجام اجتماعی همچنین نوعی احساس ارتباط، گرایش و تعامل با دیگران است و منظور از آن «احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند» (بیرو، ۱۳۶۶: ۴۰۰). انسجام اجتماعی در این معنا، در واقع احساس همبستگی، پیوند و تعهد عاطفی‌ای است که اعضای جامعه نسبت به یکدیگر دارند (وزیری، ۱۳۸۳: ۱۱۸).

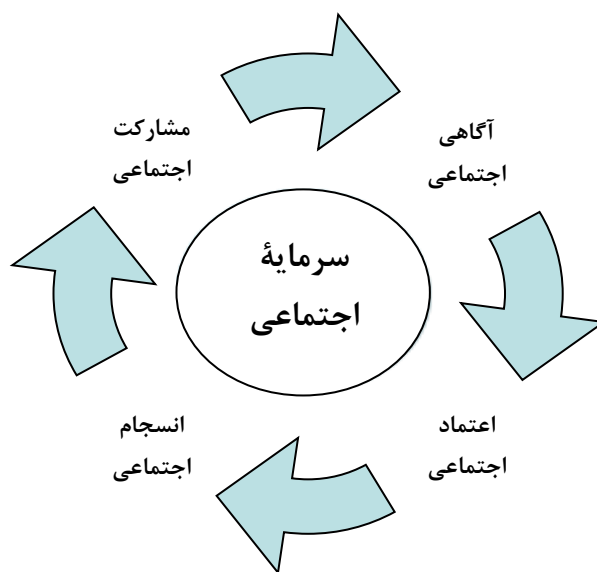
مشارکت اجتماعی

مفهوم مشارکت قدمتی به درازی تاریخ زندگی اجتماعی بشر دارد و در طول حیات طولانی خود، روندی تکاملی را پشت سر گذاشته است. مشارکت به آن دسته از فعالیت‌های داوطلبانه و ارادی دلالت دارد که از طریق آن‌ها اعضای هر جامعه در امور محله، شهر و روستا شرکت و در مناسبت حیات اجتماعی خود مشارکت می‌کنند. این نوع مشارکت در قالب انجمن‌های داوطلبانه، سازمان‌های غیردولتی و اتحادیه‌ها به منظور دخالت

و تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری و سیاست‌های عمومی صورت می‌گیرد (غفاری و همکاران، ۱۳۸۶: ۷۳). مشارکت، نوعی کنش هدفمند و با قصد و نیت است که در فرایند آگاهانه تقسیم قدرت و منابع کمیاب و فراهم‌سازی فرصت برای رده‌های کنش متقابل بین انسان‌ها و محیط اجتماعی او در جهت نیل به اهداف معین و از پیش تعریف شده نمود پیدا می‌کند (محسنی تبریزی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۹). سازمان بین‌المللی کار مشارکت را سهم افراد و گروه‌های سازمان‌یافته و جمعیت فعال، از لحاظ اقتصادی در تسریع اقتصادی و اجتماعی بیان می‌نمایند (اکبری، ۱۳۸۳: ۲۹)؛ در واقع مشارکت مردمی به معنای کوشش و تلاش جمعی در یک چارچوب سازمانی است که اعضای آن با ائتلاف منابع، درصدد دستیابی به اهداف خودشان هستند؛ در نتیجه، مشارکت فرایندی فعال است که هر یک از مشارکت‌کنندگان به واسطه، تأمل و نظارت فعالیتشان به اقدام و عمل مشارکتی ترغیب می‌شوند.

آگاهی اجتماعی

آگاهی و شناخت بویژه در دنیای نوین، نقش فوق‌العاده‌ای در زندگی بشر ایفا می‌کند. امروزه دانایی و اطلاعات به عنوان سرمایه عظیم در تحولات اجتماعی نقش‌آفرین شده و روز به روز ابعاد گسترده‌ای پیدا می‌کند تا جایی که کسب آگاهی به عنوان یکی از عوامل مهم دستیابی جوامع به سرمایه اجتماعی قلمداد می‌شود. آگاهی اجتماعی پیش‌شرط شناختی ضروری و شکل فعال‌تر مسئولیت مدنی است که باعث علاقه‌مندی و دل‌نگرانی می‌شود. نقطه مقابل آگاهی، وضعیت شناختی چشم‌پوشی، بی‌اعتنایی و شکل‌گیری نگرش فرصت‌طلبانه است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۲۸). دانیل لرنر معتقد است مهم‌ترین عواملی که در ظهور نوگرایی و آمادگی انسان‌ها برای نو شدن مؤثر است، عبارت است از عناصری چون سوادآموزی و ارتقای سطح تحصیلات، گسترش رسانه‌های گروهی، شهرنشینی و مشارکت. از نظر لرنر، فرد نوگرا که برخوردار از سواد، شهرنشینی، وسایل ارتباط جمعی و همدلی است، بالاترین میزان و درجه فکر و اندیشه نوگرایی را داراست (از کیا، ۱۳۸۰: ۵۴).

شکل ۲. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

منبع: نگارندگان

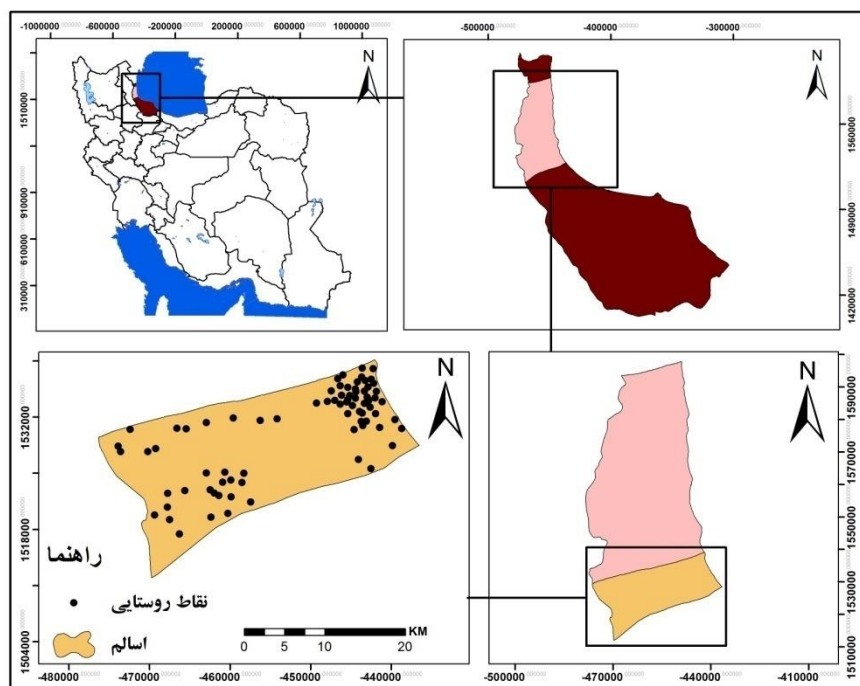
تحقیقات بسیاری درباره سرمایه اجتماعی صورت گرفته است. پژوهشگران در تحقیقی با عنوان بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی) دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع) به این نتیجه رسیدند که عواملی چون تعلقات تاریخی، تعهدات فرهنگی و میزان اعتقاد به دین، از جمله عواملی هستند که در میزان انسجام، اعتماد و مشارکت اجتماعی دانشجویان تأثیرگذارند (نعمت‌اللهی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۷۵).

یافته‌های ارائه شده در مقاله «تأثیر مؤلفه سرمایه اجتماعی بر ارتقای توسعه روستایی» نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد و عامل تعهد، بیشترین تأثیر (۲۳ درصد) را در این خصوص داراست و در مرحله بعد تعهد توأم با مشارکت ۲۸ درصد از تغییرات توسعه را پیش‌بینی می‌کند. یافته‌های مقاله تحقیقی «تحلیل تطبیقی فازی سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی» نشان می‌دهد که داده‌های تجربی، ناظر بر رابطه فازی دو مجموعه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی است. شاخص سازگاری بین این دو مجموعه برابر ۰/۸۱۶ است. این ارزش نشان می‌دهد که فقط ۸۲ درصد روستاهای مورد مطالعه این ادعا را تأیید می‌کنند که سرمایه اجتماعی شرط لازم برای توسعه روستایی است. بر این اساس، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی شرطی همیشه لازم برای توسعه روستایی است (موسوی، ۱۳۹۱: ۱).

رنجبر و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «سنجش سرمایه اجتماعی در بین اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی استان مرکزی» نشان داد که در کل، اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی استان مرکزی از سرمایه اجتماعی در حد متوسط برخوردارند؛ همچنین یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی تأییدی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نشان داد که مؤلفه‌های تبادل اطلاعات و مشارکت اجتماعی، تأثیرگذارترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بین اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی استان مرکزی هستند (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱: ۱). پژوهشگران در تحقیقی با عنوان برآورد روند سرمایه اجتماعی در استان‌های ایران به این نتیجه رسیدند که بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی برای کل کشور در سال ۱۳۸۷ و کمترین مقدار میانگین سرمایه اجتماعی در سال ۱۳۸۱ بوده است. مطالعه میانگین سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد در دوره ۱۰ ساله مورد نظر، تهران دارای کمترین و خراسان جنوبی دارای بالاترین مقدار میانگین سرمایه اجتماعی بوده‌اند (مهرگان و همکاران، ۱۳۹۱: ۵).

محدوده مورد مطالعه

شهرستان تالش در شمال غرب استان گیلان در ۴۸ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۰۳ دقیقه طول جغرافیایی (شرقی) و ۳۷ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۱۶ دقیقه عرض جغرافیایی (شمالی) واقع شده است یکی از بخش‌های این شهرستان بخش اسالم است که در شرق این شهرستان واقع شده است. بخش اسالم دارای سه دهستان (اسالم، خرگیل و خاله‌سرا) است (سازمان برنامه و بودجه گیلان، ۱۳۸۲: ۶۳).

شکل ۳. نقشه روستاهای مورد مطالعه در دهستان اسالم

مواد و روش‌ها

از روش‌های آماری برای تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده شده است. ابزار اصلی این پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته به صورت بسته پاسخ (در قالب طیف لیکرت) بوده است. آزمون مقدماتی برای به دست آوردن پایایی پرسشنامه انجام گرفت و از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن برابر ۰/۸۴۳ است که نشان از پایداری درونی بالای بین گویه‌ها دارد. در این پژوهش برای پاسخ‌های پرسشنامه از طیف لیکرت شامل ۵ طیف: ۱- خیلی کم ۲- کم ۳- متوسط ۴- زیاد ۵- خیلی زیاد استفاده شده است که روایی آن با کسب نظر از استادان و کارشناسان در حوزه برنامه‌ریزی روستایی و در نهایت اعتبار صوری با حذف و اصلاح تعدادی از گویه‌ها به دست آمد. جامعه آماری پژوهش، ساکنان ۱۵ روستای دهستان اسالم هستند. تعداد نمونه‌ها بر اساس روش نمونه‌گیری کوکران ۲۰۹ نفر تعیین گردید که در جدول شماره (۲) تعداد جمعیت و نمونه هر یک از روستاهای مورد مطالعه آورده شده است. برای برآورد اعتبار سازه‌ای پرسشنامه‌ها از تحلیل عاملی استفاده شد. معنی‌داری مقدار آزمون بارتلت ($Sig = ۰/۰۰۱$) و نتایج مقدار کایزمایر ($KMO = ۰/۸۴$) نشان می‌دهد که تحلیل عاملی برای گویه‌های مورد نظر، امکان‌پذیر است. علاوه بر انجام تحلیل عاملی، تحلیل پایایی در مورد هر یک از عامل‌ها و متغیرهای مربوط به عدم اجرای طرح بر اساس روش پایداری درونی و با استفاده از تکنیک آلفای کرونباخ نشان می‌دهد که هر یک از عوامل مطرح شده، دارای ضریب پایایی قابل قبولی بوده‌اند. در این بررسی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیات از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی مانند توزیع فراوانی، ضریب همبستگی، آزمون t و رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

جدول ۲. تعداد جمعیت و حجم نمونه روستاهای مورد مطالعه

موارد	بالاده	نارنج‌دول	اولگری	گیلک محله	جنگ میره	وارده سرا	چخره محله	کله سرا	ارشاد محله	میانده	کریم سرا	شهباز محله	ترک محله	غریب محله	بهرام محله
خانوار	۵۲۴	۱۲۷	۲۰۳	۹۳	۳۹	۷۷	۱۹۶	۲۵۳	۱۳۶	۲۸	۱۱۰	۸۵	۴۴	۶۳	۴۳
جمعیت	۲۳۷۹	۵۸۵	۸۴۷	۴۰۰	۱۸۱	۲۹۶	۸۴۹	۱۰۸۹	۵۲۸	۱۳۴	۴۹۵	۳۳۸	۱۹۴	۲۵۳	۱۷۴
تعداد نمونه	۲۶	۱۳	۲۰	۱۸	۸	۱۵	۲۰	۱۳	۱۳	۶	۱۱	۱۳	۹	۱۲	۸

منبع: مرکز آمار سال ۱۳۸۵

جدول ۳. شاخص‌های سنجش سرمایه اجتماعی در جامعه

شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
اعتماد اجتماعی	خوش‌قولی - امانت‌داری - قرض دادن پول - روراستی - داشتن اعتماد - توجه به نظریات یکدیگر - امانت دادن وسایل کار - احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر
انسجام اجتماعی	کمک در مواقع گرفتاری - جویای احوال شدن - کمک در امور کشاورزی - اختلاف بر سر مسائل کشاورزی - اختلاف مذهبی - حسادت - احترام بزرگ‌تر - نصیحت‌پذیری - ذکر خوبی‌ها
مشارکت اجتماعی	مشارکت با شوراها - مشارکت با دهیار - مشارکت در انتخابات - مشارکت در امور اجرایی روستا
آگاهی اجتماعی	استفاده از تلویزیون - رادیو - اینترنت - مطالعه کتاب، روزنامه و مجله

نتایج و بحث

میانگین سرمایه اجتماعی در سطح دهستان اسالم

سطح سرمایه اجتماعی از شاخص‌های مؤلفه‌های چهارگانه سرمایه اجتماعی مطابق جدول شماره (۳) به دست آمده است:

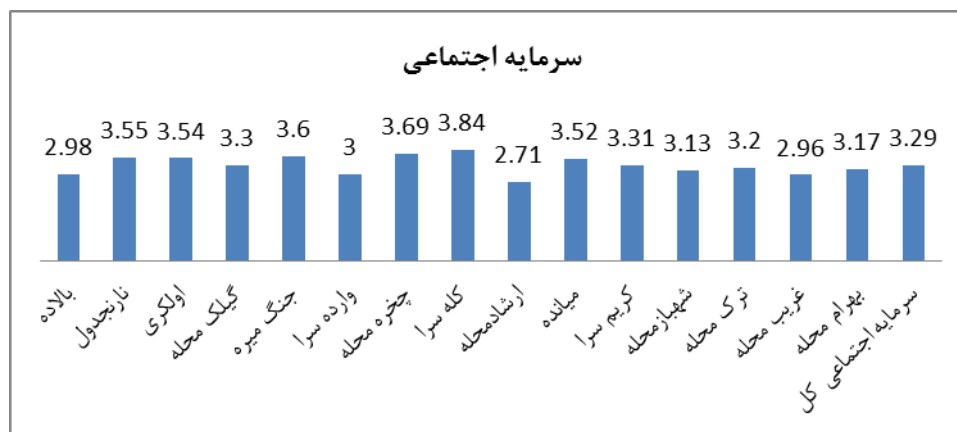
این میزان با توجه به نتایج طیف ۵ گزینه‌ای پرسشنامه (خیلی‌زیاد = ۵، زیاد = ۴، متوسط = ۳، کم = ۲، خیلی کم = ۱) بوده است. به منظور سنجش سرمایه اجتماعی از دید جامعه نمونه، از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است همان‌گونه که جدول (۴) نشان می‌دهد، میانگین سرمایه اجتماعی برابر است با $3/29$ و حدّ متوسط یا $test\ value$ ما برابر است با ۳؛ بر این اساس می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی در جامعه نمونه در سطح متوسط قرار دارد. شکل شماره (۴) نمودار میانگین سرمایه اجتماعی در سطح ۱۵ روستای مورد مطالعه را نشان می‌دهد که برابر با $3/29$ است. بر این اساس، میانگین سرمایه اجتماعی در روستاهای کله‌سرا و چخره محله با $3/84$ و $3/69$ بالاترین سطح را داراست و روستاهای ارشاد محله و غریب محله به ترتیب با $3/71$ و $3/96$ پایین‌ترین سطح سرمایه اجتماعی را دارا هستند.

جدول ۴. آزمون T تک‌نمونه‌ای میانگین سرمایه اجتماعی

Test Value = 3					
95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	T
Upper	Lower				
۰/۳۶۲۵۰	۰/۲۱۷۹۰	۰/۲۹۰۲۴۰	۰/۰۰۰۰	۲۰۸	۹۱۵/۷

جدول ۵. آمار گروهی میانگین سرمایه اجتماعی

Std. Error Mean	Std. Deviation	Mean	N	
۰/۰۳۶۶۷	۰/۵۳۰۱۲	۳/۲۹۰۲	۲۰۹	سرمایه اجتماعی

شکل ۴. نمودار میانگین سرمایه اجتماعی در سطح روستاهای نمونه

تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی بر اساس جنسیت

جدول شماره (۶) میانگین سرمایه اجتماعی در بین مردان و زنان را نشان می‌دهد. برای تحلیل فرضیه وجود تفاوت سرمایه اجتماعی بین مردان و زنان، از آزمون t دو گروه مستقل استفاده گردید. همان‌گونه که جدول شماره (۶) نشان می‌دهد، میانگین سرمایه اجتماعی در زنان ۳/۱۶۹ و در مردان ۳/۳۳۶ است. بر این اساس می‌توان ذکر نمود که به لحاظ میانگین تفاوت معناداری میان آن‌ها وجود ندارد؛ از طرفی همان‌گونه که آماره t در جدول (۷) نیز نشان می‌دهد، مقدار Sig برابر است با ۰/۲۲۶ که این رقم بالاتر از ۰/۰۵ است؛ یعنی فرض برابری واریانس‌ها را نمی‌توان رد نمود؛ به عبارت دیگر میانگین دو جامعه با هم برابر است.

جدول ۶. آمار گروهی سرمایه اجتماعی در بین زنان و مردان

Std. Error Mean	Std. Deviation	Mean	N	جنسیت	
۰/۰۴۳۴۳	۰/۵۳۳۶۵	۳/۳۳۶۷	۱۵۱	مرد	سرمایه اجتماعی
۰/۰۶۶۳۷	۰/۵۰۵۴۶	۳/۱۶۹۳	۵۸	زن	

جدول ۷. آزمون T، در دو نمونه مستقل

Mean Difference	Sig (2-tailed)	t	Levene's Test for Equality of Variances		
			Sig	F	
۰/۱۶۷۳۵	۰/۰۴۱	۲/۰۵۹	۲۲۶/۰	۱/۴۷۶	با فرض برابری واریانس
۰/۱۶۷۳۵	۰/۰۳۷	۲/۱۱۰			با عدم فرض برابری واریانس

نتایج رگرسیون چند متغیره (تأثیر و اهمیت نسبی مؤلفه)

همان‌گونه که جدول شماره (۸) نشان می‌دهد، با توجه به اینکه در گام ۴ (روش گام به گام) میزان ضریب R تعدیل شده (اصلاح شده) ۱ است، از این رو می‌توان گفت که بالاترین میزان سرمایه اجتماعی تحت تأثیر متغیرهای مستقل مؤلفه چهارگانه (انسجام، اعتماد، آگاهی و مشارکت) است.

جدول ۸. مدل خلاصه‌شده رگرسیون

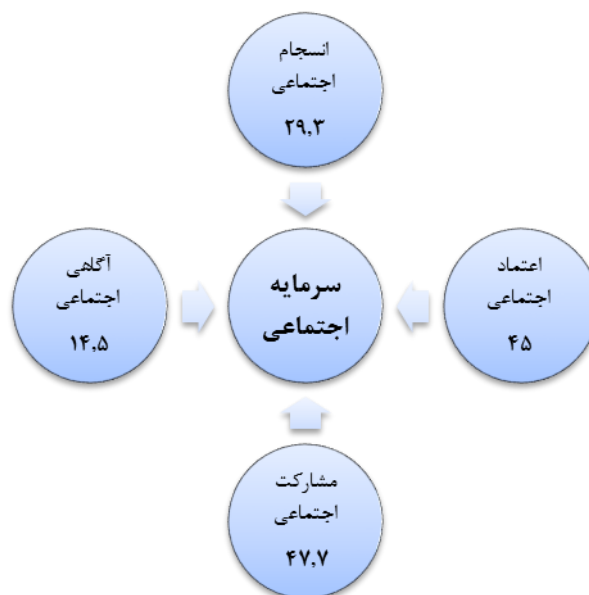
Change Statistics			Std. Error of the Estimate	Adjusted R Square	R Square	R	Model
Sig. F Change	F Change	R Square Change					
.0000	۵۸۳/۸۰۱	.۷۳۸۰	.۲۷۱۰	.۷۳۷۰	.۷۳۸۰	.۸۵۹ ^a	۱
.0000	۵۵۷/۲۷۱	.۱۹۱۰	.۱۴۱۰	.۹۲۹۰	.۹۲۹۰	.۹۶۴ ^b	۲
.0000	۴۸۶/۲۹۳	.۰۵۰۰	.۰۷۷۰	.۹۷۹۰	.۹۷۹۰	.۹۸۹ ^c	۳
.0000	۹/۶۲۴	.۰۲۱۰	.۰۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰ ^d	۴

- a. Predictors: (Constant), trust
- b. Predictors: (Constant), trust, participation
- c. Predictors: (Constant), trust, participation, cohension
- d. Predictors: (Constant), trust, participation, cohension, awareness

جدول شماره (۹) میزان اثرگذاری مؤلفه‌های چهارگانه (انسجام، اعتماد، آگاهی و مشارکت) بر متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) بر اساس میزان Beta را نشان می‌دهد که بر اساس آن بالاترین اثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در بین مؤلفه‌ها را، مشارکت اجتماعی با میزان Beta، ۰/۴۷۷ و کمترین میزان را آگاهی اجتماعی با ۰/۱۴۵ دارد؛ به عبارت دیگر مشارکت اجتماعی ۴۷/۷ درصد از تغییرات سرمایه اجتماعی را تبیین می‌کند.

جدول ۹. ضرایب رگرسیونی مؤلفه‌های چهارگانه

Sig.	t	Standardized Coefficients	Unstandardized Coefficients		Model
		Beta	Std. Error	B	
.000	۱۶/۳۰۵	-	.۰۸۳	۱/۳۴۷	(Constant)
.000	۲۴/۱۶۲	.۸۵۹	.۰۲۰	۰/۴۷۸	اعتماد اجتماعی
.000	۲۱/۳۰۰	-	.۰۴۶	۰/۹۷۶	(Constant)
.000	۳۱/۵۲۵	.۶۴۸	.۰۱۱	۰/۳۶۰	اعتماد اجتماعی
.000	۲۳/۶۰۷	.۴۸۵	.۰۱۱	۰/۲۵۴	مشارکت اجتماعی
.000	۱۲/۹۹۸	-	.۰۳۵	۰/۴۴۹	(Constant)
.000	۲۹/۷۶۶	.۴۳۸	.۰۰۸	۰/۲۴۴	اعتماد اجتماعی
.000	۴۲/۹۵۱	.۴۸۲	.۰۰۶	۰/۲۵۳	مشارکت اجتماعی
.000	۲۲/۰۵۲	.۳۰۷	.۰۱۲	۰/۲۶۳	انسجام اجتماعی
.۰۹۶۴	۰/۰۴۵	-	.۰۰۰	۳/۰۱۳	(Constant)
.000	۲/۱۲۹	.۴۵۰	.۰۰۰	۰/۲۵۰	اعتماد اجتماعی
.000	۲/۹۶۶	.۴۷۷	.۰۰۰	۰/۲۵۰	مشارکت اجتماعی
.000	۱/۴۶۲	.۲۹۳	.۰۰۰	۰/۲۵۰	انسجام اجتماعی
.000	۹/۹۹۵	.۱۴۵	.۰۰۰	۰/۲۵۰	آگاهی اجتماعی

شکل ۵. میزان تأثیر مؤلفه‌ها بر سرمایه اجتماعی (درصد)

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

پیشبرد برنامه‌های توسعه‌ای در هر کشوری به داشتن پشتوانه‌های اجتماعی برنامه‌ها بستگی دارد؛ یعنی موفقیت همه برنامه‌های توسعه، متأثر از ساخت فرهنگی، اجتماعی و نظام ارزشی هر نظام است. ارتباط فرهنگ، اجتماع و توسعه در نظریات اندیشمندانی چون کلمن، پاتنام، بوردیو، فوکویاما و گیدنز مطرح گردید که به نظریه سرمایه اجتماعی شهرت یافت. نظریه سرمایه اجتماعی به طور ذاتی بسیار ساده است؛ اندیشه محوری آن را می‌توان در دو کلمه اهمیت روابط خلاصه کرد. اعضای جامعه با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آن‌ها قادر به همکاری با هم هستند و از طریق ایجاد پیوندهایی بین آن‌ها می‌توانند به کسب چیزهایی که به صورت فردی نمی‌توانستند به دست آورند یا به سختی قابل اکتساب بودند نائل آیند. انسان‌ها از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها به هم متصل می‌شوند و تمایل دارند که ارزش‌های مشترکشان را با سایر اعضای این شبکه به اشتراک بگذارند. به میزانی که این شبکه‌ها تشکیل نوعی دارایی را می‌دهند، باید به عنوان شکل‌دهنده نوعی سرمایه تلقی شوند. در دو دهه اخیر، سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از کانونی‌ترین مفاهیم، ظهور و بروز یافته است. با وجود این، نگرش‌ها، دیدگاه‌ها و انتظارات گوناگونی را نیز دامن زده است. افزایش حجم قابل توجه پژوهش‌ها در این حوزه، بیانگر اهمیت و جایگاه سرمایه اجتماعی در سپهرهای متفاوت اجتماعی است. با توجه به اهمیتی که سرمایه اجتماعی در دنیای امروز دارد، همواره نیاز به اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی و شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در جوامع وجود داشته است. در این مطالعه نیز به دنبال آن بودیم تا با استفاده از مباحث نظری سرمایه اجتماعی و روش‌های آماری، میزان سرمایه اجتماعی و میزان تأثیرگذاری مؤلفه‌های آن بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی را مورد سنجش قرار دهیم؛ از این رو، با استفاده از ۲۵ شاخص، میزان سرمایه اجتماعی در سطح روستاهای دهستان اسالم مورد سنجش قرار گرفت. نتایج آزمون‌ها نشان می‌دهد، میانگین سرمایه اجتماعی در سطح ۱۵ روستای مورد مطالعه برابر با ۳/۲۹ است؛ به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی در دهستان اسالم در سطح متوسطی قرار دارد. میانگین سرمایه اجتماعی در زنان ۳/۱۶۹ و در مردان ۳/۳۳۶ است؛ یعنی میانگین دو جامعه با هم برابر است و تفاوتی در

میانگین سرمایه اجتماعی بین زنان و مردان وجود ندارد. بالاترین اثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در بین مؤلفه‌ها را، مشارکت اجتماعی با میزان Beta، $0/477$ یعنی $47/7$ درصد تغییرات سرمایه اجتماعی داراست و کمترین میزان را آگاهی اجتماعی با $0/145$ دارد. اکثر سکونتگاه‌های روستایی در ایران از سرمایه مالی پایینی برخوردارند؛ لذا سرمایه اجتماعی به عنوان یک سرمایه در راستای دستیابی به توسعه پایدار روستایی می‌تواند نقش آفرینی کند؛ بنابراین لازم است شرایطی برای افزایش سطح سرمایه اجتماعی در این سکونتگاه‌ها فراهم گردد؛ بدین منظور این پژوهش چند راهکار به شرح ذیل ارائه می‌دهد:

- اطلاع‌رسانی دقیق در ارتباط با مسائل روستایی برای بالا بردن سطح آگاهی و اطلاعات مردم و ایجاد انگیزه در آنان جهت ایجاد حس همکاری و مشارکت بیشتر؛
- ایجاد زمینه مناسب جهت تعامل بیشتر روستاییان و تبادل اندیشه آنان؛
- تقویت امکانات فرهنگی و اجتماعی در روستا جهت بالا بردن روحیه تعاون و همکاری روستاییان؛
- فراهم کردن زمینه افزایش مشارکت مردم در زمینه‌های مختلف مدیریت روستایی.

منابع

- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری، ۱۳۸۰، بررسی رابطه بین انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی سازمان یافته روستاییان در نواحی روستایی شهرستان کاشان، اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۹ (۳۶)، ۱۷۵-۲۰۶.
- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری، ۱۳۸۶، جامعه‌شناسی توسعه، تهران، چاپ ششم، انتشارات کیهان، تهران.
- افروغ، عماد، ۱۳۷۸، خرده‌فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی، مجموعه اجتماعی و فرهنگ عمومی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- اکبری، امین، ۱۳۸۳، نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت: بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی (مطالعه موردی روستا فارسنج از توابع سقز)، به راهنمایی غلامرضا غفاری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- الوانی، مهدی و علیرضا شیروانی، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی: مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها، چاپ اول، انتشارات مانی، تهران.
- اونق، نازمحمد، ۱۳۸۴، بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی (مطالعه موردی شهرستان گنبد کاووس)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی، به راهنمایی غلامرضا غفاری، دانشگاه تهران.
- بیرو، آلن، ۱۳۷۰، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، انتشارات کیهان، تهران.
- پیران، پرویز؛ میرطاهر موسوی و ملیحه شیانی، ۱۳۸۵، کار: پایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی در ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۶ (۲۳)، ۹-۱۷.
- خانی، فضیله؛ مجتبی قدیری معصوم و احمد ملکان، ۱۳۹۲، تأثیر مؤلفه سرمایه اجتماعی بر ارتقای توسعه روستایی: مورد مطالعه دهستان گودین، شهرستان کنگاور، فصلنامه جغرافیا، ۱۱ (۳۸)، ۱۵۲-۱۳۳.
- رنجبر، ابوالفضل؛ خلیل کلانتری و علی اسدی، ۱۳۹۱، سنجش سرمایه اجتماعی در بین اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی استان مرکزی، تعاون و کشاورزی، ۱ (۴)، ۱-۱۸.
- رنجبریان، رسول، ۱۳۸۵، سرمایه اجتماعی و توسعه، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راهکارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- صادقی شاهدانی، مهدی و حمیدرضا مقصودی، ۱۳۸۹، سنجش سرمایه اجتماعی استان‌های کشور با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی، دانش سیاسی، ۶ (۲)، ۶۵-۷۹.

- عظیمی، لیلا و افسانه ادیسی، ۱۳۸۵، **اعتماد اجتماعی: عاملی در پیشرفت جامعه**، مجموعه مقالات همایش منطقه‌ای سرمایه اجتماعی، چالش‌ها و راه‌کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- غفاری، غلامرضا و محسن نیازی، ۱۳۸۶، **جامعه‌شناسی مشارکت**، نشر نزدیک، تهران.
- غفاری، غلامرضا، ۱۳۹۰، **سرمایه اجتماعی و امنیت انتظامی**، چاپ اول، انتشارات جامعه‌شناسی، تهران.
- فوکویاما، فرانسیس، ۱۳۷۹، **پایان نظم**، ترجمه غلام عباس توسلی، جامعه ایرانیان، تهران.
- فیروزآبادی، سیداحمد، ۱۳۸۴، **سرمایه اجتماعی و نقش آن در تشکلهای تولیدی**، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، نشر آگاه، تهران.
- فیلد، جان، ۱۳۸۶، **سرمایه اجتماعی**، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضایی، انتشارات کویر، تهران.
- کریمی، فرزانه، ۱۳۹۰، **بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان پذیرش نوآوری کشاورزان از دیدگاه کشاورزان قروه**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده کشاورزی، به راهنمایی محمد چیدری، دانشگاه تربیت مدرس.
- محسنی تبریزی؛ علیرضا و مریم آقامحسینی، ۱۳۸۹، **بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری: مورد پژوهشی شهر محلات**، فصلنامه مدیریت شهری، ۲۶، ۱۶۲-۱۴۷.
- مهرگان، نادر؛ حسن دلیری و سارا شهانواز، ۱۳۹۱، **برآورد روند سرمایه اجتماعی در استان‌های ایران**، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۰ (۶۴)، ۲۴-۵.
- موسوی، میرنجف؛ افشار کبیری و علی‌اکبر تقی‌لو، ۱۳۹۲، **تحلیل تطبیقی فازی سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی: موردشناسی: روستاهای شهرستان میاندوآب**، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، ۷، ۲۰-۱.
- موسوی، میرنجف و همکاران، ۱۳۹۱، **تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهرهای استان آذربایجان غربی)**، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲۷، ۱۷-۱.
- نعمت‌اللهی، زهرا؛ امیرحمزه فرج‌اللهی و حسین مؤمنی، ۱۳۹۲، **بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع)**، فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۳ (۵۰)، ۲۰۲-۱۷۵.
- وزیری، محمدجواد، ۱۳۸۳، **بررسی تأثیر انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده بر شکل‌گیری هویت در جوانان شهر شیراز**، فصلنامه مطالعات جوانان، ۷، ۲۵-۲.
- Bain, K. and Hicks, N. 1998, "Building Social Capital and Reaching Out to Excluded Groups: The Challenge of Partnerships", Paper presented at CELAM meeting on the Struggle Against Poverty Towards the Turn of the Millenium, publishing Washington D.C.
- Baland; j, 2005, **Halts Degradation of Natural Resource: Their Role for Rural Community**, New York, USA, Oxford.
- Blanchard; A., & Horan, T. 2000, **Virtual Communities and Social Capital**, In G. D. Garson (Ed.), Social dimensions of information technology: Issues for the new millennium (pp. 6-22). Hershey, PA: Idea Group Publishing.
- Barrett, C., 2008, **Dynamic Poverty Traps and Rural Livelihoods in Blanchard and Horan Virtual Communities and Social Capital**: Ldal group publishing, New York, USA.
- Moore, K, 2005, **Confilct Social Capital and Management: Resource Natural NRM**, CABI publishing, UK.
- Sergageldin, A. and C. Grootaert, 2000, "Defining Social Capital an Integrating view", In P. Dasgupta and I. Serageldin (Eds), Social Capital: A Multifaceted Perspective, Washington, D.C: The World Bank, 40-58.